

KEMALPAŞAZÂDE

kes kanun ve nizamlara uymuştur. Devletin süreklilığını sağlayan unsurlar para ve asker olmuş, fakat Osmanlı zenginliği zulümle toplanan paralara dayanmayıp Anadolu'nun zenginliğinden kaynaklanmıştır. Daima Batı'ya Bizans'a doğru genişlemeye çalışma ve "gazilerin ayağının bağı" olmadıkları sürece Anadolu'daki Türk beyliklerine karşı savaşa girmeme gibi akılîca bir siyaset güdülmüştür. Paşâşâhlar başşehirlerinden uzun süre ayrı kalmamaya özen göstermişler, sefere çıktılarında da yerlerine güvenilir bir vekil bırakmışlardır. Aristokrat zümreye yer verilmeyen Osmanlı döneminde yöneticiler genellikle devşirme (gilman) sınıfından yetiştiirmiştir, böylece hiç kimse "meydân-ı saltanatta cevelân etmeye mecal" bulamamıştır.

Kemalpaşazâde'nin tarihçiliğinde belirtmesi gereken bir başka nokta Türk ve Türkük anlayışıdır. Müellif bu kavramları aşağılamamakta, "kaba Türk, Etrâk-ı bî-idrak" gibi nitelemelere yer vermemektedir. Ordudan söz ederken de genellikle "Türk, Türk askeri" demektedir. Ayrıca Türk ile Türkmen'i birbirinden ayırmaktır, Osmanlıları Türk, Akkoyunluları Türkmen saymakta, Moğolları ise "hilâf-ı cins" kabul etmektedir. Ertuğrul Gazi'nin Anadolu içlerine doğru ilerlerken rastladığı savaşta Selçuklular'a yardım etmesi karşılığında Karacadağ yöresine yerleştirildiği rivayetini nakledeken gösterdiği gerçeke de bunu kanıtlamaktadır. Bayatlı Hasan bunu din gayretine, Neşri mertlige bağlarken Kemalpaşazâde kavmiyet gayretine dayandırmaktadır.

Eserini II. Bayezid'in emri gereği Türkçe yazan, hatta buna uymak için özellikle Türkçe kelimelere geniş yer veren Kemalpaşazâde Arapça ve Farsça'nın etkisinden de kurtulamamıştır. Ayrıca seciye dikkat ettiği için *Tevârîh-i Âl-i Osmân* edebî bir nitelik kazanmıştır. Bu önemli yanlarına rağmen *Tevârîh-i Âl-i Osmân* XIX. yüzyıla kadar ismen bilinen, fakat kaynak olarak kullanılmayan bir eser olarak kalmıştır. Bunda Âyîne-i Zurefâ müellifi Cemâreddin Mehmed'in belirttiği gibi (s. 20) onun Çağatayca muhtasar bir kitap sanılması başlıca etken olmuştur. Eserden geniş ölçüde ilk yararlanan kişi Hayrullah Efendi'dir. Şimdiye kadar *Mohaçnâme* adıyla anılan bölüm 1859'da Fransızca tercümesiyle birlikte Pavet de Courteille tarafından yayımlanmış, bunu eserin Osman ve Orhan Bey ile Fâtih Sultan Mehmed dönemlerine ait I, II ve VII.

defterleri takip etmiştir (nşr. Şerafettin Turan, VII. defter, tıpkıbasım 1954, transkripsiyon 1957; I. Defter, eski harflerle 1970; II. defter, eski harflerle 1983). Eserin VIII. defterinin Kanûnî'nin emriyle yazılan kısmı ile IX. defterini Ahmet Uğur hazırlamıştır (Berlin 1985). Ayrıca VIII. defterin tamamı yine Ahmet Uğur tarafından yâyılmıştır (Ankara 1997). X. defterin tamamını Şefaettin Severcan (Ankara 1996), IV. defteri de Koji Imazawa (Ankara 2000) neşretmiştir. Kemalpaşazâde'nin Mîsîr'da iken İbn Tağrıberdî'nin *en-Nüccümü'z-zâhire* adlı tarihini Türkçe'ye çevirdiği belirtilirse de (*Keşfû'z-zunûn*, II, 1933) bunun herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Külliyyât-ı Divân-i Kabulî (nşr. İsmail Hikmet Ertaylan), İstanbul 1948, s. 206; *Sehî, Tezkire*, s. 43; *Taşköprizâde, es-Şekâ'ik*, s. 377-379; *Latîfi, Tezkire*, s. 79; Feridun Bey, *Münâşâat*, I, 454, 489; *Mecdî, Şekâ'ik Tercümesi*, s. 215, 381-385; Ali Mustafa, *Kînhü'l-ahbâr, Nuruosmaniye* Ktp., nr. 3407, vr. 265*-266*; *Hoca Sâdeddin, Tâcû't-tevârîh*, İstanbul 1280, II, 615; *Temîmî, et-Tabakâtû's-seniyye*, I, 357; Peçülu İbrahim, *Târîh*, I, 50, 124 vd.; *Keşfû'z-zunûn*, II, 1933; a.mlf., *Süllemü'l-vüsûl îlâ tabakâtî'l-fuhûl, Süleymaniye* Ktp., Şehîd Ali Paşa, nr. 1887, vr. 20*; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Süleymannâme, Bulak* 1248, s. 204 vd.; *Ayvansarâyî, Hadîkatû'l-cevâmi'*, I, 180; Cemâreddin, *Âyîne-i Zurefâ*, İstanbul 1314, s. 19-20; *Devhatû'l-meşâyihi*, s. 16 vd.; Hammer-Purgstal, "Über ein Chronogramm zur Bewillkommung Kemal Efendi's", *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Akademie der Wissenschaften*, Wien 1851, VI, 326-328; Leknevî, *el-Fevâ'idû'l-behiyye*, s. 21-22; *İlmîyye Salnâmesi*, s. 346 vd.; Amasya Târîhi, III, 224, 227, 230; Cemîl el-Azm, 'Ükûdû'l-cevher fi terâcimi men lehüm hâmsüne tasnîfen fe-mî'e feekşer, Beirut 1326, I, 217 vd.; Blochet, *Catalogue-Suppl.*, I, 157; Barkan, *Kanunlar*, s. 39; Brockelmann, *GAL*, II, 449-453; Uzunçarşılı, *Osmanlı Târîhi*, II, 668-671; *TCYK*, s. 120-125; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsi*, s. 19, 22-23, 272, 332-333, 479, 524; Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 4, 17-18, 43-45, 170, 173; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 593; II, 26, 248, 326, 347-348, 353; R. Brunschwig, "Kemâl Pâshâzâde et le Persan", *Mélanges d'orientalisme offerts à Henri Massé*, Téhéran 1963, s. 48-64; Babinger (Üçok), s. 54, 68-71; a.mlf., "Kemâl Paşa Zâde", *EI*, IV, 851-852; R. C. Repp, *The Mülli of Istanbul*, Oxford 1986, s. 224-239; Ahmet Uğur, *İbn-i Kemal*, İzmir 1987; a.mlf., "Dresden'de Kemal Paşazâde'ye Atfedilen Yazma Eserler", *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, Ankara 1977, s. 315-343; a.mlf., "Kemâl Paşazâde'nin VIII. Defteri", *EÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Kayseri 1986, s. 89-110; a.mlf., "Kemal Paşazâde'nin VIII. Defteri", *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, Kayseri 1989, s. 197-208; Şerafettin Turan, "İbn Kemâl'in Târîhciliği ve Târîh Metodolojisi", *Şeyhüllâm İbn*

Kemâl Sempozyumu (hz. S. Hayri Bozay v.dgr.), Ankara 1989, s. 120-126; a.mlf., "İbn Kemâl'in Kanûnî Süleyman'a Bir Mektubu", *TV*, II/17 (1958), s. 221-224; M. A. Yekta Sarâç, *Şeyhüllâm Kemal Paşazâde: Hayatı, Şâhsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri*, İstanbul 1995; Mehmed Arif, "Sultan Selim Han-ı Evvel ile İbn Kemâl'in Bir Musahabesi", *TOEM*, IV/22 (1913), s. 1411 vd.; V. L. Ménage, "An Autograph of Kemalpashazade's *Tevârikh-i Âl-i Othman*, Book VII", *BSOAS*, XXIII (1960), s. 250-264; a.mlf., "Kemâl Paşa-zâde", *EI* (ing.), IV, 879-881; Atsız, "Kemalpaşa-oglu'nun Eserleri", *SM*, VI (1966), s. 71-112; VII (1972), s. 83-135; Reşat Öngören, "Şeriatin Kestiği Parmak: Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarikat Şeyhleri", *İLAM Araşturma Dergisi*, I/1, İstanbul 1996, s. 123-131; İsmet Parmaksizoğlu, "Kemâl Paşa-zâde", *İA*, VI, 561-566.

 ŞERAFFETİN TURAN

Fikî Görüşleri. Kemalpaşazâde birçok medresede görev alıp İslâm hukuku alanında ders vermesi yanında kadı, kazasker ve şeyhüllâm olarak uzun süre yasaama ve yargı alanlarında faaliyet göstermiş, İslâm hukukunun usul ve fûrûuna dair çeşitli eserler kaleme almıştır. Türk âlimlerinden başka Zeynûddin İbn Nûcîcîyem, Alâeddin el-Haskefî, İbn Âbidîn gibi Arap ulemâsı da eserlerinde Kemalpaşazâde'nin görüşlerine yer vermiş ve zaman zaman onu eleştirmiştir.

Kemalpaşazâde'nin İslâm hukuk literatürüne en önemli katkılarından biri şüphesiz fakihlerin sınıflandırılmasına yönelik çalışmasıdır. Klasik literatürde genellikle fakihlerin icihat ehliyetine göre sınıflandırılmasında "mûstakîl-gayıri mûstakîl", "mutlak-müntesib", "mutlak-mu-kayyed" veya "şeriatta müctehid-mezhepte müctehid" şeklindeki ikili tasnif benimsenmişken Kemalpaşazâde *Risâle fi duhûli veledî'l-bint fi'l-mevkûfi 'alâ evlâdi'l-evlâd* adlı risâlesinde çocukların çocukların da dahil edilmesi meselesini tartıştıktan sonra bu problemin Hanefî mezhebi içinde ileri sürülen görüşlerin tartışmada taraf olan âlimleri derecelendirmek suretiyle aşılabileceği kanaatine varır ve fakihleri dînî konulardaki yetkinliklerine göre şu yedi sınıfa ayırır: Şeriatta müctehid, mezhepte müctehid, mesâilde müctehid, ashâbû't-tahrîc, ashâbû't-tercîh, ashâbû't-temyîz ve mukallid. Adı geçen risâlenin eki mahiyetinde olan bu kısım asıl metinden ayrılop müstakîl bir risâle gibi çoğaltıldığından kütüphane kataloglarında ve pek çok kaynakta müellifin ayrı bir eseri gibi gösterilmiştir. Bu tasnif çalışması daha sonraki Hanefî literatürü

üzerinde etkili olmuş ve birçok eserde aynen veya özet olarak iktibas edilmiştir (meselâ bk. Temîmî, I, 32-34; İbn Âbidîn, I, 77). Temîmî gibi pek çok âlim tarafından takdirle karşılanan tasnifi Kazanlı âlim Şehâbeddin el-Mercânî şiddetle eleştirmiştir. Bu sınıfımanın daha önce hiç kimse tarafından yapılmadığını söyleyen Mercânî, büyük fakihlerin ve ulemâının ileri gelenlerinin tamamlanmış bir halka gibi oldukları için üçleri tesbit edilemeyeceğinden onlara nisbetle böyle bir genel kural koymayan neredeyse imkânsız olduğunu vurgular. Ayrıca Kemalpaşazâde'nin her sınıfı tanımlayan ifadelerini yine onun kendisinin verdiği örneklerden hareketle eleştirir, ashâbü't-tercîh ile ashâbü't-temyîz arasındaki farkı ortaya koymadığını ileri sürer ve geçmiş ulemâyı çok iyi tanımadığı halde onları sınıflandırıp derecelendirmeye kalkıştığını söyler (*Nâzûratü'l-hâk*, s. 58-65).

Bir mezhebe mensup olmayı müslüman için esas kabul eden Kemalpaşazâde, Hanefî mezhebinin diğerlerinden üstün olduğunu, bu mezhep dışındaki mezhepleri bâtil sayan kişiye bir şey yapılmayaçğını belirtmekle birlikte kendisi diğer mezheplere olumlu yaklaşmakta, Hanefî mezhebinde câiz olmayan bir hususta bir başka mezhebin taklit edilebileceğini kabul etmektedir. Meselâ kocası kaybolduğu için nafakasını temin edemeyen bir kadının Şâfiî mezhebine geçerek Şâfiî kadısı tarafından boşanmasına hükmedilip bir başkasıyla evlenmesi halinde daha sonra çıkıp gelen eski kocası tarafından nikâhlanamayacağına dair fetva vermiş, ancak Ebüssuûd Efendi, Diyarîrûm'da Şâfiî mezhebine geçmenin sultan tarafından yasaklandığını belirterek Kemalpaşazâde'ye karşı çıkmıştır (Düzdağ, s. 67). Kemalpaşazâde, namazda bir başka mezhepten imama uymayı ise imamın Hanefî mezhebine göre namazı bozan bir şey yapmaması şartına bağlar (mezhep anlayışını yansıtan fetvaların metinleri için bk. Lâlî Ahmed Efendi Saruhânî, vr. 21^b, 29^a; Ökten, s. 101).

Kemalpaşazâde, Osmanlı kanunnâmelerinin hazırlanmasında etkin olmuş isimlerendir. Anadolu kazaskerliği görevinde iken 924 (1518) yılında Karaman eyaletinin defter emini olarak vazife yaptığı gibi Mısır alındıktan sonra Hayır Bey ile birlikte Mısır arazisinin tahririyle de görevlendirilmiş, Mısır kanunnâmesinin hazırlanmasında önemli rol oynamıştır. Osmanlı

kanunnâmelerinin şerî hukuka uygunluğunu sağlamada büyük gayretleri olduğu da anlaşılmaktadır. Nevîzâde Atâî, onu kanunnâmeleri şerî hukuka tatbik gayretinden dolayı muallim-i evvel, Ebüssuûd Efendi'yi ise muallim-i sâni olarak zikредer (*Zeyl-i Şekâik*, s. 185). Kâtib Çelebi de her iki şeyhüislâmın kanunların çoğunu şerî hukuka uygulayıp makam ve mevkilerdeki aksaklıkları İslah ederek devlet işlerine gereği gibi nizam verdiklerini belirtir (*İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü*, s. 133). Gerçekten de kanunnâmelerdeki maddelerle Kemalpaşazâde'nin bazı fetvaları karşılaşıldığında görülen yakınık, bilhassa Fâtih Sultan Mehmed ve II. Bayezid kanunnâmelerinde mevcut olmayan bazı kanunların Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman kanunnâmelerinde yer alması, Nevîzâde Atâî ve Kâtib Çelebi'nin ifadeleri de göz önüne alınınca kesin olmasa bile kanunların bu fetvalara uygun olarak çıkarıldığı şeklinde yorumlanabilir (örnekler için bk. Ökten, s. 83-85). Birçok fetvasında örfî hukuka karşı şerî hukuku savunan Kemalpaşazâde, ehl-i örfün şerî hukuka aykırı tasarruflarının geçersiz olduğunu ve şerî hukuka aykırı olan örfî hukuka göre idam cezasına çarptırılanların asılması için ehl-i örfe hüccet veren kadının günahkâr olağuna dair fetva vermiştir (Selle, s. 18). Buna karşılık bir fetvasında kâfir esir alıp satmanın câiz olmakla birlikte padişah tarafından yasaklandığını belirtmesi (Lâlî Ahmed Efendi es-Saruhânî, vr. 33^a), şeriatın izin verdiği konularda padişahın yasaqlama getirebileceğini kabul ettiğini göstermektedir.

Yazdığı müstakil risâleler ve verdiği fetvalarla Kemalpaşazâde Osmanlı toplumunda birçok uygulamanın yerleşmesine öncülük etmiştir. XVI. yüzyılda Osmanlı ulemâsı arasında yoğun bir şekilde tartışılan para vakıflarının meşruiyetine dair tesbit edilebilen ilk müstakil çalışmayı ortaya koyan Kemalpaşazâde (*Risâle fi cewâzi vakî'i d-derâhim ve'd-denâîr*), bu eserinde Hanefî âlimlerinin konuya ilgili leh ve aleyhîki görüşlerini değerlendirdip sonuçta para vakıflarının câiz olduğu kanaatini benimserek bu husustaki resmî görüşü belirlemiş, uygulamanın nasıl yapılması gerektiği konusunda genel çerçeveyi tayin etmiş ve kendisinden sonra konuyu ele alıp inceleyen Sofyalı Bâlî Efendi, Ebüssuûd Efendi gibi meşruiyet tarafatarlarına öncülük etmiştir. Ayrıca muâmele-i şerîyyenin cevazına karşı çi-

karak bu tür muamelenin hile olduğunu ve bundan hâsil olan kârin haramlığını savunan kimselerin kâfir olup imanlarını yenilemeleri gerekeceğini, bu inançtan dönmedikleri takdirde idam edilemeleri lazımlı geleceğini ileri sürmüştür (Lâlî Ahmed Efendi Saruhânî, vr. 30^b, 36^a). Daha önceki birçok fakihin aynı gerekçelerle bu muameleye karşı çıktıığı bilindiğine göre Kemalpaşazâde'nin bu kadar sert bir fetva vermesinin sebebi toplumsal düzeni koruma amacıyla yönelik olmalıdır.

Kemalpaşazâde'nin fetvaları o gündü Osmanlı toplumunun dinî, ahlâkî ve hukuki yapısı yanında siyasi ve içtimaî hayatı yansıtması bakımından da oldukça önemli belgelerdir. Şah İsmâîl ile Şîiller'e karşı açılacak savaşlarda diğer din düşmanlarıyla yapılacak savaşlar gibi cihad hükümlerinin geçerli olacağı, onların kesiklerinin yenmez ve nikâhlarının bâtil olduğu şeklindeki fetvası İran'a yapılan seferin dinî zeminini ve gerekçelerini hazırlamış, Hersekzâde Ahmed Paşa ve Pîrî Mehmed Paşa gibi vezirlerin muhalefetine rağmen Mîsîr seferine çıkışması yönünde görüş bildirmiştir. İstanbul'a gelerek Hz. Îsâ'nın Hz. Muhammed'den üstün olduğunu savunan Molla Kâbir ile önce ilmî tartışma yapmış, kendisini ilzam ettikten sonra da onun görüşlerinde israr etmesi üzerine katline fetva vermiştir. Yine mânen belli bir seviyeye yükselenlerden şerî yükümlülüklerin kalklığı ve haramla helâl arasında fark kalmadığı gibi bazı düşüncelere sahip olan Bayramî-Melâmî şeyhlerinden İsmâîl Ma'sûkî ile bir kısım müridlerinin idam fetvalarını Kemalpaşazâde'nin verdiği de bazı müelliflerce belirtilmektedir (Atâî, s. 88-89). Kemalpaşazâde fetvalarında bid'atlarla da mücadele etmiş, meselâ hastaların Karacaahmet Zâviyesi'nde veya patriarchâne şifa aramalarını dinen çok sakıncalı bulmuştur (Lâlî Ahmed Efendi Saruhânî, vr. 27^b, 34^a; Kîlîçer, *Şeyhüislâm İbn Kemal Sempozyumu*, s. 193).

Onun fetvaları arasında tasavvuf ve mutasavvıflarla ilgili olanları oldukça önemli bir yekün tutmaktadır. Kendisi tasavvuf yolunun sahib olduğunu (Lâlî Ahmed Efendi Saruhânî, vr. 7^a), evliyanın hallerine inanılması gerektiğini ve onların ruhaniyetinden medet ummanın önemli olduğunu belirterek dualarını almayı tavsiye etmiştir (Muhyî-i Gûlşenî, s. 394-396, 422). Ancak tasavvufun sahib

KEMALPAŞAZÂDE

bir yol olmasını meşrû sınırları aşmaması şartına bağlayarak âlimlerin fetvalarını ve sözlerini dinlemeyip, "Şeyhim böyle söyledi" demenin tasavvuf söylemaya cağıını belirtmiş, zikir esnasında yapılan devran, raks, semâ âyiniyle ilgili fetvalarında bunlara karşı tepkisini sert şekilde ortaya koymuş, hatta bu konuda oldukça ileri giderek raks ve devranı helâl sayanların kâfir olacağını ileri sürmüşse de (fetva metinleri için bk. Lâlî Ahmed Efendi Saruhânî, vr. 4^a-7^a; Özer, s. 330-332) devranın cevazına dair bir fetvası da bulunmaktadır (metni için bk. Atâî, s. 171). Zikir esnasında edepli şekilde dönmenin semâ diye adlandırılacağının belirtirken (Lâlî Ahmed Efendi Saruhânî, vr. 5) aslında devranın ibadet niyetiyle yapılanına karşı çıktığını vurgulamaktadır.

Kemalpaşazâde, Muhyiddin İbnü'l-Arabî hakkında kaleme aldığı, Fîrûzâbâdî'nin fetvasıyla birlikte İbnü'l-Arabî'nin türbesine yazılan Arapça fetvada ona karşı çok saygılı ifadeler kullanarak zâhir ehlinin anlayamayacağı meseleler içerdigini söylemediği *Fuşûşü'l-hikem ile el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'yi savunmakta (bu fetvaya karşı Ârif Mehmed b. Fazlullah el-Hüseyînî'nin yazdığı reddiye için bk. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2680), Türkçe bir fetvasında ise *Fuşûşü'l-hikem*'in müslümanları dinden çıkarmak için yahudilere yazdığını ve bu kitaba inananın kâfir olacağını söyleyen kişinin tövbe etmesi gerektiğini belirtmekle birlikte (Ökten, s. 113) İbnü'l-Arabî'nin savunduğu bilinen vahdet-i vücûd anlayışı ve Firavun'un âhirete imanla gittiği iddiası gibi bazı tasavvufi görüşlere karşı sert fetvaları da bulunmaktadır (a.g.e., s. 114; Lâlî Ahmed Efendi Saruhânî, vr. 27^b). Yine aleyhte karar çıkarmak isteyen Sadrazam İbrâhim Paşa'nın arzu ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın emriyle İbrâhim Gülsenî'nin *Ma'nevî* adlı eserini inceleyen Kemalpaşazâde zâhir ehlinin bunun mânasına vâkif olamayacağını, eserin birçok ilâhî sırrı içerdigini, bu kitabın çoğunlukla Kur'an'ı tefsir edip hadisleri açıkladığını belirtir (Muhyî-i Gülsenî, s. 420-422).

Kemalpaşazâde zaman zaman klasik Hanefî doktrinine aykırı fetvalar da vermiştir. Meselâ bir erkek karısını hayatı dumunda veya hamile iken yahut kendisiyle zîfa girmeden üç talâkla boşadığında bununla bir talâk gerçekleşeceğî görüşü İbn Âbidîn tarafından bâtil bir

olarak nitelendirilmiştir (*Minhâtu'l-hâlik*, VII, 13). Öte yandan Kemalpaşazâde'den birbiriryle çelişen fetvalar da nakledilmektedir. Nitekim esrarla ilgili olarak verdiği üç ayrı fetvadan anlaşıldığına göre kişinin hal ve tavırlarını değiştirip ona hezeyan söyletecek mertebeye vardırmayan esrar haram olmaz. Ona göre müteahhir Hanefî âlimlerinin esrarın azının ve çögünün haramlığına fetva verdikleri ve helâlliğine fetva verenin bid'atçı ve zindik olduğu yolundaki rivayet âlimlere yakışan bir söz değildir (Lâlî Ahmed Efendi Saruhânî, vr. 44^{a-b}; Düzdağ, s. 229). Ancak bir başka fetvasında az veya çok olsun esrarın keyif için yemesinin haram olacağını açıkça belirtmektedir (Lâlî Ahmed Efendi Saruhânî, vr. 40^b). Bu son görüşe katılan ve helâl sayıp esrar yiyenlerin mürted olacağını savunan Ebüssuûd Efendi de konuya açıklık getirerek Kemalpaşazâde'nin fetvasında, "keyif için yemek helâldir" diyenin tövbe etmesi gerektiğini ve bu söyle dinden çıksamayaçğını söylemesinin halkın çoğuluğu tarafından helâl şeklinde anlaşıldığı kaydeden (Düzdağ, s. 229-230). Bu farklı fetvalar onun kanaat değiştirdiği şekilde yorumlanabilecegi gibi çeşitli sebeplerden kaynaklanan yanlışlıklar da söz konusu olabilir. Nitekim bir rivayete göre aynı hafta içinde verdiği beş fetvada hata ettiğini daha sonra anlayınca fetva verdiği kimseleri bulup hatasını bildirmek istemiş de bu mümkün olmamış, bunun üzerine fetva verdiği konulardaki hatasını itiraf ederek doğru görüşü yaymayı başarmıştır (Atâî, s. 350).

Eser telîf etmekle de meşgul olan Kemalpaşazâde'nin günde 1000 kadar soru için fetva verdiği nakledilirse de bu rivayet onun çok fetva verdiği şeklinde anlaşılmalıdır. Sade bir Türkçe ile yazılan fetvalar son derece kısa olup devrin şairlerinden Ârifî Hüseyîn Çelebi'nin bunu dile getiren, "îmâm-i dîn ü millet a'nî müftî / Ki yoktur ana benzer ehl-i âdem / Şu denlû ihtisâr eyler cevâbı / 'Olur', 'olmaz' yazar vallâhu a'lem" kitâsi Kemalpaşazâde'nin de hoşuna gitmiştir (Latîfî, s. 236-237).

BİBLİYOGRAFYA :

Kemalpaşazâde, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Âşır Efendi, nr. 270, tür.yer.; İbn Nûcîyem, *el-Bâhrü'r-râ'îk*, VII, 40, 86, 87, 99, 214; Latîfî, *Tezkire*, s. 236-237, 277; Temîmî, *et-Tabâkâtü's-senîye*, I, 32-34, 355-357; Lâlî Ahmed Efendi Saruhânî, *Mecmâ'u'l-mesâ'ilî's-şer'iyye fi'l-ulûmi'd-dîniyye* (İsmâîl Erünsal koleksiyonu), tür.yer.; Muhyî-i Gülsenî, *Menâkîb*,

s. 394-396, 420-422, 434; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 50-51, 88-89, 134, 171, 185, 314, 350; Gâzzî, *el-Kevâkîbû's-sâ'ire*, II, 107-108, 217; Kâtib Çelebi, *Mîzânü'l-hâk: İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü* (s.nâr. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara), İstanbul 1990, s. 133; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, I, 77; ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *Minhâtu'l-hâlik 'ale'l-Bâhrü'r-râ'îk* (İbn Nûcîyem, *el-Bâhrü'r-râ'îk* içinde), II, 155, 370; VII, 8, 13, 86, 89, 147, 164, 173; Şehâbeddin el-Mercâni, *en-Nâzûratü'l-hâk fi farzîyyeti'l-işâ ve in lem yegîbi's-şâfâk*, Kazan 1281/1864, s. 57-65; F. Selle, *Prozessrecht des 16. Jahrhunderts im osmanischen Reich*, Wiesbaden 1962, tür.yer.; E. Eberhard, *Omanische Polemik gegen die Safawiden im 16. Jahrhundert nach arabischen Handschriften*, Freiburg 1970, s. 255 (İndeks); Hüseyîn Atay, "İlmî Bir Tenkit Örneği Olarak İbn Kemal Paşanın Muhyiddin b. Arabî Hakkındaki Fetvası", *Şeyhüllâslâm İbn Kemâl Sempozyumu* (haz. S. Hayri Bolay v.d.r.), Ankara 1986, s. 263-277; M. Esad Küçük, "Fikîhi Olarak İbn Kemal", a.e., s. 189-200; a.mlf., "Kemalpaşazâde'nin Âile Hukuku ile İlgili Bazı Fetvaları", *AÜİFD*, XIX (1973), s. 83-95; Salîm Özer, *İbn Kemâl'in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risâleleri* (yüksek lisans tezi, 1991), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; İsmâîl Safâ Üstün, *Heresy and Legitimacy in the Ottoman Empire in the Sixteenth Century* (doktora tezi, 1991), Manchester University, tür.yer.; Ahmet Akgündüz, *Osmâni Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahâllîleri*, İstanbul 1991-92, III, 5, 7, 203, 305-308, 310; IV, 83-84, 271; M. Ertûrul Düzdağ, *Şeyhüllâslâm Ebüssuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunu Devrinde Osmanlı Hayatı*, İstanbul 1994, s. 67, 85, 229-230, 276, 302; Ertûrul Ökten, *Ottoman Society and State in the Light of the Fatwas of İbn Kemâl* (yüksek lisans tezi, 1996), Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; M. C. Şehâbeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikalaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *TD*, XVII/22 (1968), s. 53, 55, 77-78; Tahsin Özcan, "İbn Kemâl'in Para Vakıflarına Dair Risâlesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 4, İstanbul 2000, s. 31-41.

 ŞÜKRÜ ÖZEN

Kelâma Dair Görüşleri. Kemalpaşazâde, İslâm düşüncesinin çeşitli alanlarında eleştiriley ve analize dayanan eserler yazmış olup bunlarda sonuç olarak kelâm, felsefe ve tasavvufun sentezini yapmayı ve Ehî-i sünnet doktrinini aklî bakımdan temellendirmeyi hedeflemiştir. Çalışmalarıyla Anadolu'da yayılma eğilimi gösteren Bâtimî ve Safevi-Şîî propagandalarının önüne geçmemi düşünmüştür. Bu çerçevede Hz. İsâ'nın Hz. Muhammed'den üstün olduğunu iddia eden Molla Kâbîz, hulûlî inancını savunan Bünyâmin Ayâşî, Pîr Ali Aksarâyî, İsmâîl Maşûkî, Muhyiddin Karamânî gibi Melâmî şeyhleriyle Şîâ aleyhinde fetvalar vermiştir.

Kemalpaşazâde kendisinden önce Dâvûd-i Kayserî, Kutbuddin İznikî, Molla Fe-